

NEKOLIKO NAPOMENA O POSLOVNOJ ETICI, KORUPCIJI I POTKAZIVANJU

Tatjana Đurić Kuzmanović*

Sažetak: U ovom tekstu analiziram poslovnu etiku, izvore neetičkog ponašanja i etičke dileme sa fokusom na probleme korupcije i potkazivanja. Takođe, objašnjavam razliku između korupcije i potkazivanja, kao manifestacije poslovnog ponašanja grupe i pojedinca: zaposlenih, građana, kompanija i države. U procesu implementacije etike, najvažniji akteri jesu zaposleni, odnosno građani. Međutim, u nekim slučajevima, zaposleni postaju oni koji korumpiraju ili bivaju korumpirani, ili potkazivači. Čak i kada su potkazivači zakonom zaštićeni, oni veoma često gube posao i doživljavaju druge, lične gubitke. Stoga, ukazujem na značaj edukacije menadžera, građana i svih drugih aktera poslovanja u pogledu njihove etičke odgovornosti u odnosu na probleme korupcije i potkazivanja.

Ključne reči: poslovna etika, poslovanje, izvori neetičkog ponašanja, korupcija, potkazivanje

Abstract: In this paper, I analyze business ethics, the sources of the un-ethical behavior and ethical dilemmas, with focus on the problems of corruption and whistle-blowing. Also, I explain the difference between the corruption and whistle-blowing, as manifestations of group and individual business behavior of individuals, citizens, companies and state. The most important actors in the process of the implementation of business ethics are employees, i.e. citizens. However, in some cases, the employees are becoming those who are corrupted or who make a corruption, or whistle-blowers. Even when whistle-blowers are protected by the law they very often lose their job and experience other personal lost. Thus, I show the importance of the management, citizens and education of all other players in business in respect to their ethical responsibility in relation to problems of corruption and whistle-blowing.

Key words: business ethics, business, sources of un-ethical behavior, corruption, whistle-blowing.

Kome treba poslovna etika

Poslovnu etiku definišem kao skup ličnih i kolektivnih moralnih postupaka koji se koriste u poslovnom odlučivanju i kojima se određuje granica do koje se može ići u poslovnom ponašanju, a da se, pri tome, ne izazovu nepovoljni odnosi unutar preduzeća i u njegovom okruženju¹. Definisane etike u poslovanju jeste izuzetno kompleksno, jer različite mikro i makro kulture na različit način definišu svoje vrednosti i time stvaraju različit etički i legalni kontekst za donošenje poslovnih odluka. Načini na koji se u određenom društvu definiše makrokultura i njene karakteristike, kreiraju osnovni kontekst za funkcionisanje mikrokulture i etičnog ponašanja samih kompanija. Na primer, u pojedinim državama i kulturama je gotovo moralni imperativ zapošljavanje rođaka, dok se u drugim smatra nepotizmom i nelegalnim. Religija i porodična tradicija, takođe, oblikuju naša verovanja, vrednosti i ponašanje (Vernon, H., 1998: 195). Poslovna etika je uvek sastavni deo socijalnog okruženja svake zemlje i njene karakteristike su određene makro i mikro kulturom date zemlje. Zahtevi i očekivanja koja proističu iz nacionalne kulture neke zemlje i zakonski zahtevi koji se u njoj primenjuju, mogu ponekad biti zbunjujući i kontradiktorni. Takođe, svaka kompanija poseduje neke interne etičke principe putem kojih komunicira s inostranim klijentima, partnerima i konkurentima. Poslovna etika proučava primenu etičkih normi na aktivnosti i ciljeve kompanija. Ona predstavlja način moralnog procenjivanja pojedinih načela ponašanja pojedinaca koji obavljaju poslovnu

* dr Tatjana Đurić Kuzmanović, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad, Srbija

¹ O poslovnoj etici i primeni etičkih sistema u poslovanja opširnije pogledati u autorkinom udžbeniku (*Poslovno okruženje*, 2008, glave 13 i 14).

delatnost, ali i navike koje imaju rukovodioci organizacija, kao i njihove izbore u procesu odlučivanja (Baron, D.P., 2003: 684).

U domenu obavljanja ekonomskih aktivnosti, postoje običaji, pravila i zakoni koji predstavljaju obrasce društveno prihvatljivog ponašanja, koji propisuju opšta pravila ponašanja u okviru određene socijalne i ekonomske sredine. Poslovna etika odnosi se na tri osnovne oblasti poslovnog odlučivanja, koje mogu biti u okviru: zakonskih propisa, širih ekonomskih i socijalnih pitanja izvan granica zakona, i davanja prednosti sopstvenom interesu. Prvi nivo odlučivanja podrazumeva analizu zakonskih propisa sa aspekta da li su oni odgovarajući, kakvi bi trebalo da budu i da li ih treba poštovati, ili ne. Drugi nivo poslovnog odlučivanja se odnosi na načine na koje jedna ličnost tretira druge i pored poštovanja zakona uključuje i šire moralne standarde (iskrenost, držanje reči, poštenje itd.) i pitanje zaštite integriteta pojedinaca (izbegavanje nanošenja povreda, svojevoljne naknade za učinjenu štetu itd.). Treća oblast odlučivanja se odnosi na pitanje do kog nivoa dobrobit pojedinca ima prednost nad interesima organizacije, ili drugih pojedinaca unutar i izvan organizacije (poput prava vlasništva).

Uobičajene zablude koje postoje o poslovnoj etici nastale su kao posledica konfuzne predstave o samoj etici, ili površnog i pojednostavljenog pogleda na etičke dileme. Najčešće zablude u pogledu poslovne etike jesu sledeće: (1) Poslovna etika je više pitanje religije nego menadžmenta; (2) Zaposleni su sami po sebi etični, tako da kompanija ne mora da obraća pažnju na poslovnu etiku; (3) Poslovna etika je disciplina za filozofe, teoretičare i teologe; (4) Poslovna etika je suvišna – jedino je važno “dobro raditi”; (5) U poslovnoj etici “dobri momci” pridikuju “lošim momcima”; (6) Poslovna etika je pomodna, “nova priča u kraju”; (7) Etikom se ne može upravljati; (8) Poslovna etika i društvena odgovornost su isti pojmovi (9) Organizacija koja nema problema sa zakonom znači ima dobru poslovnu etiku; (10) Upravljanje etikom u radnom okruženju ima mali praktični značaj (McNamara Carter, 1997-2007).

S druge strane, odgovarajuće upravljanje etikom na radnom mestu donosi učesnicima raznovrsne koristi. Najčešće koristi upravljanja etikom, formulisanja i primene etičkih programa su sledeće: (1) Pažnja usmerena na poslovnu etiku ima pozitivan efekat na čitavo društvo (isto); (2) Etički programi doprinose održavanju moralnog kursa u turbulentnim vremenima (isto); (3) Etički programi kultiviraju snažan timski rad i produktivnost (isto); (4) Etički programi doprinose razvoju zaposlenih i njihovom realističnom suočavanju sa stvarnošću (Bennett, 1991: B1); (5) Etički programi jesu obezbeđenje legalnim politikama u njihovoj realizaciji (Drake and Drake, 1988: 107-123); (6) Etički programi pomažu da se izbegnu kriminalna i neetična ponašanja, kao i kazne za takvo ponašanje (McNamara Carter, 1997-2007); (7) Etički programi pomažu da se upravlja onim vrednostima koje su povezane sa kvalitetnim upravljanjem i stratejskim planiranjem (isto); (8) Etički programi promovišu snažni javni imidž kompanije (isto); (9) Etički programi doprinose legitimisanju poslovnih poteza, osnažujući njihovu koherentnost i konzistentnost i ukupnu poslovnu kulturu (Donaldson and Davis, 1990); (10) Pravo mesto za posvećivanje pažnje etici jeste radno mesto (McNamara Carter, 1997-2007).

Poslovna etika se, u osnovi, u praksi uvek ispoljava kao kolektivna, odnosno grupna etika i etika pojedinca. Kolektivna etika uključuje etičke postupke u donošenju poslovnih odluka od strane rukovodstva i menadžmenta kompanija koje se odnose kako na spoljašnje subjekte i okruženje, tako i na etičke odnose unutar samih kompanija. Na drugoj strani, pojedinac koji ne poseduje elementarne principe lične i poslovne etike i morala, spreman je da izvrši prevaru, da stavi svoje lične interese iznad kolektivnih, pa i zakonskih, a samim tim i da naruši poslovnu klimu i okruženje.

Izvori neetičnog ponašanja u poslovanju

Poslovna etika, nakon niza finansijskih skandala koji su se dešavali u pojedinim kompanijama širom sveta, tokom 1990-ih godina, postaje sve značajnija, kako za kompanije i njihovo poslovanje u savremenim uslovima, tako i za akademske institucije koje obrazuju poslovne ljude za savremeni poslovni ambijent. Naravno, značaj etike u poslovnom ponašanju predstavlja i dilemu za one koji u poslovanju učestvuju, i/ili ga promišljaju. Ta dilema je, istorijski posmatrano, veoma dugo prisutna u poslovanju i za neke ljude ona je

veoma značajna. Naime, od samog početka razvoja poslovanja, sticanja profita, bogastva i ostalih pogodnosti koje pruža dobro i uspešno poslovanje, nametala se i dilema o vezi između poslovanja i moralnog delovanja pojedinaca i grupa. Tako, na primer, Adam Smit se smatra "ocem" moderne ekonomije, zbog svoje knjige *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*², koja je otvorila put modernom shvatanju proizvodnje. Međutim, Smit je takođe napisao, nekoliko godina pre ovog dela, Teoriju moralnih osećanja, u kojoj je isticao značaj moralnih temelja dinamičnog kapitalizma. Smitova moralna vizija može da se dovede u vezu sa čuvenim delom Maksa Vebera, *Protestantska etika i kapitalizam*, u kome ovaj autor istražuje još dublje veze između vrednosti, institucija i ekonomije.

Prema tome, pitanje odnosa poslovanja i etike se može postaviti i kao dilema o tome da li bogatstvo neminovno podrazumeva i sumnju, nepoverenje i zavist prema njegovom poreklu, načinu sticanja i gomilanja. Postoje mišljenja da poslovanje bez moralnih kriterija ne mogu dati trajnije, stabilnije i značajnije poslovne rezultate, niti neku zajednicu učiniti srećnom i prosperitetnom. Zbog toga se često govori o potrebi uvođenja etičkog kodeksa u principe poslovanja, rada i rukovođenja u svim preduzećima.

Posmatranje odnosa između poslovanja i etike može se proširiti dalje na način rada, korišćenje prirodnih i ekonomskih resursa, rukovođenje preduzećem, odnos prema zaposlenima i odnos prema lokalnoj zajednici, regiji i državi. Doduše, prema nekima, etika i način rada, pogotovo upravljanje preduzećem, ni danas, nemaju ništa zajedničko. Oni su mišljenja da ekonomija nema nikakvu obavezu, niti potrebu da bude moralna.³ Dodajmo prethodnim, i dilemu o tome da li je poslovna etika stvar lične savesti direktora, menadžera, službenika, radnika, ili je ona rezultat kolektivnog i zajedničkog morala neke grupe, zajednice, sredine, društva.

U sadašnje vreme, gore navedeni, suprotstavljeni, stavovi o odnosu između poslovanja i etike čini se da dobijaju sve više na značaju. Čini se da je danas pitanje etike u poslovanju ponovo aktualizovano i da postaje nezaobilazno u uslovima nove svetske krize, kako u razvijenim zemljama, zemljama u procesu tranzicije, tako i u nerazvijenim ekonomijama. Negativan efekat poslovnih skandala koji su se događali u nekim od najvećih svetskih kompanija tokom 1990-ih godina, u razvijenim zemljama odrazio se na akcionare, zaposlene i penzionere širom sveta, naglašavajući važnost poboljšanja upravljanja i osiguranja da se takve i slične stvari ne ponove. Tako, poslovna etika, nakon niza finansijskih skandala koji su se tada dešavali u pojedinim kompanijama širom sveta, postaje sve značajnija problematika, kako za kompanije i njihovo poslovanje, tako i za akademske institucije koje obrazuju poslovne ljude za savremeni poslovni ambijent. Novija istraživanja u ovoj oblasti pokazuju da odsustvo etičkih normi u poslovanju nanosi veliku štetu kako pojedinim kompanijama, tako i ukupnoj svetskoj ekonomiji. Zbog toga se ovoj temi i dalje posvećuje sve više pažnje u istraživanjima i edukaciji⁴.

Neetičko ponašanje može da nastane kao posledica brojnih faktora. Neki od tih faktora odnose se na pojedinačne, dok drugi mogu predstavljati politiku samog preduzeća. Primeri poželjnog ponašanja nude zaposlenima korisno usmerenje, ali često oni ne mogu biti dovoljni da spreče neetičko ponašanje, ili da unaprede etičko ponašanje. Ako kultura neke kompanije ohrabruje, ili jednostavno prelazi preko sumnjivog ponašanja stavljajući poslovne interese na prvo mesto, etičko ponašanje će se prvenstveno zasnivati na ličnom poštenju zaposlenih. Individualno poštenje može biti dovoljno većini, ali ne i svim zaposlenima (Baron, D. P., 2003: 683- 687). Lične slabosti i iskušenja izvori su neetičkog ponašanja kako u poslovanju, tako i u ostalim oblastima života. Postoje poslovne situacije u kojima pojedinac zna šta je pravilno, ali ne poseduje istrajnost i lični integritet da povuče pravilan potez, možda zato što to uključuje i određenu dozu

² uglavnom poznato pod skraćenim nazivom *Bogatstvo naroda*.

³ Kada je jednom prilikom jedan mladi čovek kazao austrijskom književniku i satiričaru Karlu Krausu da želi studirati ekonomsku etiku Kraus mu je duhovito odgovorio da bi se morao opredeliti za jedno ili drugo. Etika i ekonomija činile su se Krausu nespojivim (Robinson, Joan, 2007). Kako su učestali finansijski skandali, afere s podmićivanjem i prevarama, kao globalna pojava, čini se da za neke, Krausov odgovor vredi i danas.

⁴ Mnoge poslovne škole su tako, poput poslovne škole sa Harvarda (Harvard Business School), uvele obavezan predmet iz Poslovne etike na svojim studijama.

ličnog rizika. U tom slučaju, politika preduzeća treba da smanji lični rizik koji je povezan sa pravilnim poslovanjem. Zaposleni ne mogu da se nađu u poziciji u kojoj bi njihov rad bio negativno procenjen, ako je utemeljen na etičnom ponašanju. Na primer, to može biti slučaj sa izgubljenom prodajom, ukoliko bi se ona mogla postići nekim neetičkim radnjama.

Problem iskušenja zaposlenih da preduzmu neetične poteze može biti rezultat više faktora. Prvi faktor jeste, ako postoji verovanje da se ostali zaposleni ne ponašaju po pravilima etike, ili da su poklekli pred iskušenjem. U takvim okolnostima, pojedinac ima više poteškoća prilikom odupiranja iskušenju. Ovo je posebno tačno, ako se zaposleni nađu u situacijama svojstvenim "dilemi zatvorenika"⁵. Drugo, padanje u iskušenje je verovatnije ako preduzeća obavljaju površne etičke analize, ili upotrebljavaju proizvoljne standarde. Neetičko ponašanje, takođe, može da rezultira iz preuskog fokusiranja na dužnosti nametnute zakonom. Zakon prepoznaje radnje koje pojedinac, ili preduzeće ne sme da sprovodi. Međutim, zakon obezbeđuje minimum zabrana koje se odnose na neetičko ponašanje.

U ovom radu definišemo i analiziramo korupciju i potkazivanje kao dva važna, ali značajno različita problema poslovne etike kako sa aspekta grupe, tako i pojedinca.

Korupcija i etika

Razmatranje složenog odnosa između poslovne etike i korupcije podrazumeva, pre svega, definisanje pojma korupcije. Već taj prvi korak, međutim, ilustruje složenost problema. Tako, definicije korupcije kao "zloupotrebe poverene moći u sopstvenu korist" (Transparency International)⁶, ili kao "zloupotrebe javnih ovlašćenja, kako bi se stekla lična korist" koju koristi Svetska banka i koja je uobičajeno u upotrebi u sferi nevladinog sektora i u zvaničnim timovima za borbu protiv korupcije, pa i u Nacionalnoj strategiji Srbije za borbu protiv korupcije⁷, neki autori smatraju uveliko propagandnim (Mijatović, Boško, 2007). Naime, pomenute definicije nedovoljno su analitične i kritične, pisane uglavnom sa svrhom da uvere "čitaoca da je korupcija strašna/uzasna stvar protiv koje se treba predano boriti" (isto).

Dileme vezane za definisanje korupcije prisutne su u brojnim kako tradicionalnim, tako i savremenim pravnim, sociološkim, politikološkim i filozofskim raspravama (Savet Vlade Republike Srbije za borbu protiv korupcije). Kada je reč o tradicionalnim tumačenjima korupcije iskristalisala su se dva shvatanja. Sa jedne strane, kod Platona, Aristotela i Monteskijsa, korupcija se objašnjava kao kvarenje vlasti, odnosno vladanje koje nije u opštem interesu političke zajednice. Sa druge strane, Makijaveli i Ruso smatraju da je korupcija moralno kvarenje ljudi, odnosno poništavanje društvenih vrednosti i vrlina kod građana (isto). Nadalje, savremene definicije korupcije se mogu klasifikovati na: (1) administrativnu, kao "devijantno ponašanje pojedinca u odnosu na formalnu ulogu"; (2) ekonomsku, kao "maksimizacije profita kršenjem zakona i morala"; (3) javno-interesnu, kao "korišćenje javnih sredstava za lične interese" (isto).

Najobuhvatnijom definicijom korupcije uobičajeno se smatra ona koju je formulisao Vito Tanci. Prema njegovom mišljenju, korupcija "postoji ukoliko dođe do namernog narušavanja principa nepristrasnosti pri donošenju odluka u cilju prisvajanja pogodnosti za sebe, ili povezano lice"⁸. Konačno, idealno tipski,

⁵ 'Dilema zatvorenika' je standardna metafora za konflikt koji nastaje prilikom izbora između opcije uzajamne pomoci i sebičnog nastupa od strane interaktivnih igrača, gde svaki igrač pravi optimalni izbor, prema datom izboru druge osobe (Dixit Avinash, Nalebuff Barry).

⁶ Transparency International (TI) "... further differentiates between "according to rule" corruption and "against the rule" corruption. Facilitation payments, where a bribe is paid to receive preferential treatment for something that the bribe receiver is required to do by law, constitute the former. The latter, on the other hand, is a bribe paid to obtain services the bribe receiver is prohibited from providing (http://www.transparency.org/news_room/faq/corruption_faq).

⁷ Nacionalna strategija za borbu protiv korupcije proširuje pojam korupcije i na odnos koji se zasniva zloupotrebom ovlašćenja u javnom ili privatnom sektoru u cilju sticanja lične koristi ili koristi za drugoga.

⁸ Ova definicija, prema mišljenju Mijatović Boška (2007) omogućava sagledavanje ključnih elemenata korupcije, postojanje namere i lične koristi, odnosno koristi povezanih lica, ali je i preširoka, jer obuhvata i događaje u privatnom

posmatrano, formula korupcije je prilično jednostavna: korupcija je jednako monopol (vlasti) plus diskreciono pravo odlučivanja organa vlasti minus (ne)odgovornost tog organa⁹ (Izvodi..., 2006).

Za ekonomsku analizu korupcije potrebno je poznavati moguće vrste korupcije, jer njihovi uzroci, mehanizmi delovanja¹⁰, kao i posledice mogu biti različite. U tom pogledu, Begović klasifikuje korupciju u tri podele: "Prva je podela na korupciju sa dosluhom, gde se dve strane lepo dogovore; i druga bez dosluha, gde se radi o iznuđivanju jedne strane u odnosu na drugu. Druga podela je na decentralizovanu i centralizovanu korupciju, gde se kod decentralizovane kao glavni igrači pojavljuju pojedinci koji rade nezavisno jedan od drugog i za svoj račun, dok se kod centralizovane pojavljuje hijerarhizovana struktura koja se zasniva na jednoj volji i jednom isporučiocu. Treća podela je na administrativnu korupciju, gde pojedinci koriste date mogućnosti kod datih pravila; i na ovladavanje državom, gde jače snage ustanovljavaju državna pravila kako njima odgovara"(Mijatović, B., 2007).

Korupcija i neetičko ponašanje u tranzicionim zemljama i zemljama u razvoju ranije su se pretežno objašnjavali kao posledica krhkosti institucija i nedostatka demokratske reputacije. Međutim, kako je talas skandala potresao Sjedinjene Američke Države, ali i druge razvijene tržišne ekonomije tokom 1990-ih godina, pokazalo se da je realnost daleko složenija. Pojedini autori su se zapitali da li je pojava ekonomskih skandala svojevrsni cinični i ciklični obrazac u tržišnim ekonomijama (Dajanu, Danijel, 2002). Da li su ekscesi u poslovnom ponašanju neizbežni u periodima ekonomskog prosperiteta, koji vremenom jenjavaju posle političkih i institucionalnih intervencija? Dajanu (2002) je istražujući povezanost između ekonomije i društvene odgovornosti kompanija i njihovog etičnog ponašanja u postkomunističkoj eri, zapazio da postkomunistička tranzicija obiluje slučajevima korupcije i neetičkog ponašanja. Međutim, on smatra pojednostavljenim objašnjenje da do neetičkog ponašanja kompanija dolazi usled institucionalne slabosti postkomunističkih društava: nesigurnog funkcionisanja sistema kontrole, korumpiranog sudstva i slabašne policije. Iako je tačno da je u jugoistočnoj Evropi sindrom slabe države i krhkosti institucija, kao i sveopšte kriminalizacije ekonomskog života uveliko prisutan, ova situacija nije ekskluzivna samo za zemlje u tranziciji, ni samo za finansijske skandale koji su se dešavali krajem prošlog veka. Tako su, godine posle Velike depresije u Sjedinjenim Američkim Državama, tridesete godine prošlog veka, kao i posle Drugog svetskog rata, donele i nova poslovna pravila kako bi se sprečilo neetičko ponašanje i korporativni ekscesi u budućnosti¹¹.

Potkazivanje

Za razliku od korupcije koja je uvek nelegalna pojava, potkazivanje može biti ne samo zakonom dozvoljeno i potkazivači zaštićeni, već i veoma korisno za uspešno poslovanje. Potkazivanje se može definisati kao situacija kada "članovi organizacije (bivši ili sadašnji), otkrivaju nezakonite, nemoralne, ili nezvanične postupke koji su u nadležnosti njihovih poslodavaca, osobama ili organizacijama koje bi tim povodom mogle da deluju." (Near J. P., Miceli, M. P., 1995: 697). Tako je, na primer, Poreska uprava Ministarstva finansija

sektoru, bez zloupotrebe državnog položaja, što je, prema mišljenju ovog autora "problematično i praktično irelevantno sa stanovišta državne politike, osim iz ugla kriminalnog zakonika" (isto, 2007).

⁹ Potrebno je praviti razliku između korupcije, kao nezakonite delatnosti s jedne strane, i lobiranja, sa druge strane, kao zakonite, iako često, alternativne metode za realizaciju privatnih interesa (Begović, B., 2007: 69, 70, 100).

¹⁰ Mehanizam delovanja korupcije zasniva na ideji transakcionih troškova, koji nužno nastaju u procesu korupcijske razmene, jer je ugovor o korupcijskoj transakciji nelegalan i tajan. To su troškovi: sklapanja korupcionog ugovora, ispunjenja ugovornih obaveza, kao i oni koji nastaju po ispunjenju korupcionog ugovora. Rasprostranjenost korupcije u svetu pokazuje da su korupcioni partneri uspeali da pronađu mehanizme za rešavanje navedenih problema odnosno za umanjenje navedenih transakcionih troškova, počev od uključivanja posrednika, preko stvaranja korupcione reputacije ljudi koji izvršavaju svoje korupcione obaveze, one koje proizlaze iz korupcionog ugovora, sve do stvaranja dugotrajnih stabilnih odnosa između koruptora i korumpiranog (Begović, 2007).

¹¹ Na primer, Stigel-Lesov (Steagal-Glassov) zakon u Sjedinjenim Američkim Državama je razdvojio investiciono od poslovnog bankarstva (Dajanu, 2002).

Republike Srbije objavila telefon na koji će građani u Srbiji prijavljivati prodavnice u kojima nisu dobili fiskalni račun¹² (Telefon za "potkazivanje", 18. februar 2005).

Doduše, potkazivanje nije uvek ni nužno vezano za otkrivanje nemoralnih postupaka drugih ljudi, niti su pak sami motivi potkazivača uvek moralni. Poznate su na primer, situacije iz istorije, koje su istoričari nedavno obelodanili (R.E.M., 03. 12. 2008) da je oko milion Francuza potkazalo svoje poznanike nacistima za vreme Drugog svetskog rata, pri čemu motiv nije bio samo strah za život, već i drugi uzroci, poput zaštite sopstvene bezbednosti, položaja, lične koristi i slično. Neki autori smatraju da je potkazivač u poslovnom odnosu uglavnom nezadovoljni radnik koji, zbog želje za osvetom i ličnim zadovoljstvom, daje oduška svojim frustracijama ili besu, optužujući kompaniju, ili nadređene za nepravilan rad i ne retko ih nazivaju pogrđnim imenima poput: cinkaroš, izdajnik, pacov (Jaynes, M., 1995: 83). Međutim, drugi autori, smatraju potkazivače individuama koje su zabrinute za kompaniju i društvo u celini. Većina potkazivača sebe doživljava kao veoma odane radnike kojima je potrebna legalna zaštita od kompanija koje optužuju za nepravilan rad. Istini za volju, kompanije se često svete onima koji ih prijavljuju i mnogi zaposleni, ili bivši zaposleni, plaćaju za to vrlo visoku cenu. Konačno, potkazivanje je jedan od mehanizam korupcije i demonstracija moralne skrupule potkazivača (Begović, B., 2007: 252). Tako onaj ko odbije da korumpira, ili da bude korumpiran može imati snažan podsticaj da to učini zbog reputacione dobiti, pokazujući se tak javnosti kao osoba od integriteta, dok drugi, poput agenata provokatora imaju posao da potkazuju (isto: 229). Takođe, na primer, motiv potkazivača u prijaljivanju korupcije ne mora da bude samo reputaciona korist, već i osveta, ponuđen novčani iznos za tako nešto, istiskivanje konkurenata sa tržišta, ili povećanje gledanosti, čitanosti u medijima (Begović, B. 2007: 252).

Zakonska regulativa kada je u pitanju problematika potkazivanja u Srbiji veoma je oskudna, iako je fiskalno potkazivanje u Srbiji bilo regulisano još u Zakonu o porezima Kraljevine Srbije iz 1884. godine: "Od sume koja se u ime kazne po ovom zakonu naplati, pripada potkazivaču 1/3 (trećina) ako pri samom potkazivanju izjavi da traži potkazivačku nagradu" (Jovan Gorčić, Dragomir Ilić, 1996: 423.). Na primer, u Sjedinjenim Američkim Državama je prvi zakon za zaštitu potkazivača donet 1981. godine u Mičigenu, kako bi zaštitio svakog zaposlenog u privatnom biznisu koji je otpušten, ili izveden pred disciplinsku komisiju zbog izveštavanja vlasti o narušavanju federalnog, državnog ili lokalnog zakona. Prema pomenutom zakonu, u situacijama kada poslodavac ne može zaposlenima da obezbediti standardni tretman, sud može da odredi nadoknadu, plaćanje troškova suđenja i honorara advokata (Westin, A. F., April 13, 1981)¹³. Iako su se američki sudovi nevoljno uplitali u privatne ugovore između poslodavaca i zaposlenih, a kompanije pokušavale da spreče donošenje ovakvog zakona, rastući broj prijavljenih slučajeva tokom 1980-tih godina povećavao je pritisak na američki Kongres da se zaštite radnici. U takvim okolnostima, neke američke kompanije, poput Linkoln elektrika (Lincoln Electric), Doneli mirrors (Donnelly Mirrors), Pitni bous (Pitney Bowes), Polaroid i IBM su do 1983. godine pokrenuli posebne procedure i programe za nezadovoljne radnike¹⁴.

¹² Za takvo potkazivanje oni će od Ministarstva finansija dobiti po 500 dinara, za svaku prodavnicu koju prijave, jer da tek kad dobiju fiskalni račun, građani mogu da budu sigurni da će novac predviđen za porez završiti u budžetu. Princip je, ako više građana prijavi jednu radnju, onaj ko prvi prijavi ima pravo na nadoknadu od 500 dinara (isto, 2005).

¹³ Donošenje ovog američkog zakona je bilo podstaknuto tragedijom koja se dogodila 1970. godine u Mičigenu, kada je tamošnja hemijska kompanija slučajno poslala otrovno protivpožarno sredstvo PBB (Polibrominat Biphenyl), državnoj kooperativi za stočnu hranu. Ishrana stoke hranom zaraženom PBB-om zagadila je njihovo mleko i meso i došlo je do velikog pomora životinja sa farme. Međutim, radnici su od strane menadžmenta kompanije bili upozoreni da ne govore istražiteljima za nezgodu ili će biti otpušteni (isto).

¹⁴ Na primer, IBM je formirao otvoreni program za radnike nezadovoljne svojim šefovima, prema kome proces počinje onog momenta kada radnik obavest upravni odbor kompanije o problemu. Tada, u roku od nedelju dana, obučeni istražitelj intervjuiše sve aktere slučaja, polazeći od pretpostavke da je zaposleni u pravu. Kompanijama su se ubrzo počele pridruživati i druge organizacije u nastojanju da se obelodani neprikladno ponašanje kompanija. Tako je, 1983. godine, Nacionalno udruženje američkih računovođa usvojilo prvi etički kod za kompanijsko računovodstvo i podsticali su zaposlene da prijavljuju neprikladno ponašanje u svojim kompanijama. Međutim, podsticaji su se odnosili samo na one slučajeve koji su zakonom propisani i na situacije ukoliko se dokaže da je radnik bio u pravu. U suprotnom radnik bi trebalo da snosi posledice. Time su praktično pritužbe ograničavane samo na one slučajeve na koje ih Zakon već obavezuje (Hilder, D. B. July 21, 1983: 6) Konačno, američki Kongres je reagovao 1986. godine inovirajući

Umesto zaključka

Poslovna etika je, proteklih godina, u svetlu sve češćih primera korupcije i zloupotreba u poslovnom svetu, postala goruća tema. Skandali u korporativnom svetu, krajem devedesetih godina prošlog veka, doveli su u pitanje oportunističku široku deregulaciju u bankarstvu i na tržištima energije. Konačno, savremena svetska kriza čije se razmere još uvek tek naslućuju, dovodi u pitanje oportunističke dosadašnje načine kombinovanja ključnih regulatornih mehanizama u ekonomiji. Debata o etici i ekonomiji dobija nove prizvuke u svetlu procesa globalizacije i njenih negativnih efekata, počev od međunarodnog terorizma, ekoloških problema, masovne ilegalne imigracije, rastućeg siromaštva, do slabog funkcionisanja međunarodnih finansijskih tržišta. U tom kontekstu, pitanje upravljanja, kao i vrednosni i mentalni sklop onih koji upravljaju mora se ponovo uzeti u razmatranje. Tako, na primer, Dajanu (2002) zaključuje da, istorijski gledano, postoji ciklus političkih i institucionalnih promena, te da je posle "euforije deregulacije", moguće očekivati novu fazu svetskog ekonomskog ciklusa u kojoj bi se uspešnije kombinovale ekonomske i društvene i moralne vrednosti kako u javnom, tako i u privatnom sektoru.

Nova faza upravljanja bi trebalo da bude usmerena na formulisanje i primenu efikasnijih tržišnih pravila i na sadržajnu saradnju između javne i privatne sfere. Efikasno globalno upravljanje moguće je samo ukoliko međunarodne institucije pažljivo kombinuju ekonomske potrebe i društvene i moralne vrednosti, kako u javnom tako i u privatnom sektoru. U tom kontekstu je i najbolji put za uklanjanje korupcije i njenih štetnih efekata jeste ukidanje loše i štetne regulacije.

Kompanije treba da usvoje proaktivnu politiku u svom odnosu prema potkazivačima. Neki autori danas smatraju da je neaktivnost, kao i eventualna osveta menadžmenta potkazivačima veoma rizična strategija, čak i ako menadžment veruje da potkazivač nije u pravu i da je hronični podnosilac žalbi (Marcia P. Miceli i Janet P. Near, 1994: 65-72). Najprikkladnija strategija za izbegavanje potkazivača jeste sprečavanje ili bar smanjivanje neprikladnog rada. Kompanije treba da podstiču interno potkazivanje, jer je efikasna reakcija kompanije na početnu pritužbu ključ za izbegavanje daljih prijavljivanja. Kad zaposleni znaju da su i koji interni kanali efikasni, oni će se radije angažovati u prijavljivanju na internom nivou putem: otvorenih linija, arbitraža i oglasne table. Tako će i sami potkazivači biti ohrabreni podstrekom od strane kompanije da se ispravi pogrešan rad.

Literatura

- [1] Baron, D.P., (2003) *Business and its Environment*, fourth edition, Upper Saddle River, New Jersey, Prentice Hall
- [2] Begović Boris, (2007) *Ekonomska analiza korupcije*, Beograd, centar za liberalno demokratske studije
- [3] Bennett, April 11, 1991, "Unethical Behavior, Stress Appear Linked", *Wall Street Journal*: B1
- [4] Dajanu, D., 23 Decembar 2002, Realnost zahteva preispitivanje poslovne etike i društvene odgovornosti, *Southeast European Times*,
http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/sr_Latn/features/setimes/articles/2002/12/021122-DANIEL-001
- [5] Dixit Avinash, Nalebuff Barry, Prisoners' Dilemma, *The Concise Encyclopedia of economics*,
<http://www.econlib.org/library/Enc/PrisonersDilemma.html>

staromodan Zakon lažnih tvrdnji i tako obavezao Ministarstvo pravde da proveri tvrdnje zaposlenih. Ako Ministarstvo pravde pronađe neoboriv dokaz o delima kao što su prikazivanje većih iznosa na računima, ili prebacivanje viška troškova sa jednog na drugi ugovor, zaposleni može da zaradi do 30% od nadoknade štete. Efekti ovog Zakona bili su odlični. Samo tokom 1986. i 1988. godine, pojedinci su pokrenuli više od 75 tužbi, uglavnom protiv ugovarača, dok je tokom 1970-ih godina, bilo pokrenuto samo 20 takvih slučajeva. Primena Akta lažnih tvrdnji se brzo proširila i na druge oblasti, poput dozvola vezanih za zaštitu životne sredine, te ga pojedini autori danas smatraju zakonom čiji je značaj jednak značaju koji ima Zakon o korupciji.

- [6] Drake, B.H., Drake, E., (1988) "Ethical and legal aspects of managing corporate culture", *California Management Review*, Vol. 30 No. 2: 120-1.
- [7] Dramond Džon Bein Bil, (2001) *Poslovna etika*, Beograd: Clio
- [8] Donaldson and Davis, (1990) "Business Ethics? Yes, But What Can it Do for the Bottom Line?", *Management Decision*, V28, N6
- [9] Đurić Kuzmanović, Tatjana, "Poslovna etika i Primena etičkih sistema u poslovanju", u: *Poslovno okruženje*, 2008: 233-264, Novi Sad, Alfa-graf NS
- [10] Gorčić Jovan, Ilić, Dragomir, (1996) *Priručnik o oporezivanju*, Beograd, Niš, Proinkom
- [11] Hilder, D. B. July 21, 1983, "Accountants Code Calls Whistle-Blowing Inappropriate Unless the Law Requires It, *The Wall Street Journal*, str. 6
- [12] *Izvodi iz predavanja S. Gredelja i Z. Gavrilovića*, održanog u Novom Sadu, 10. 02. 2006
- [13] Jaynes, M., (1995) "When to Rat on the Boss, *Fortune*, 2. oktobar, str. 83
- [14] Mitchell, T.R., Scott, W.G., (1990) America's Problems and Needed Reform: Confronting the Ethic of Personal Advantage, *Academy of Management Executive*, 4 (3): 23-35.
- [15] Near Janet P., Miceli Marcia P. 1996, Whistle-Blowing: Myth and Reality, *Journal of Management*, Vol. 22, No. 3: 507-526
- [16] Nacionalna strategija za borbu protiv korupcije 8.12. 2005. Beograd: Republika Srbija, Ministarstvo pravde, www.mpravde.sr.gov.yu/lt/articles/borba-protiv-korupcije/nacionalna-strategija-za-borbu-protiv-korupcije/
- [17] Ričard Džordž, (2001) *Poslovna etika*, Beograd: Filip Višnjić
- [18] Robinson, Joan, (2007) *Business and ethics -- mutually exclusive? A guide to corporate ethics and corporate governance*, http://www.eurekalert.org/pub_releases/2007-06/s-bae062607.php
- [19] *Savet Vlade Republike Srbije za borbu protiv korupcije*, http://www.antikorupcija-savet.sr.gov.yu/sve_o/definicije.jsp
- [20] Smit Adam, (2007) *Bogatstvo naroda, Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Masmedia, Poslovni dnevnik
- [21] Smit Adam, (2000) *Theory of Moral Sentiments*, New York, Prometheus Books
- [22] McNamara Carter, 1997-2007, <http://www.managementhelp.org/ethics/ethxgde.htm>
- [23] Miceli, Marcia P., Near, Janet P., 1994, "Whistle-Blowing: Reaping the Benefits", *Academy of Management Executive*, 8 (3): 65-72
- [24] McNamara, Carter 1997-2007. *Complete Guide to Ethics Management: An Ethics Toolkit for Managers*, <http://www.managementhelp.org/ethics/ethxgde.htm>
- [25] Mijatović Boško, (2007) Prikaz knjige: *Boris Begović: ekonomska analiza korupcije*, Centar za liberalno-demokratske studije
- [26] R.E.M., 03. 12. 2008, "Pariz Milion Francuza potkazalo poznanike nacistima", *Danas*
- [27] Telefon za "potkazivanje" 18. februar 2005, Beograd: B92, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2005&mm=02&dd=18&nav_id=162517
- [28] *Transparency International (TI) definition of the term: Corruption*, http://www.transparency.org/news_room/faq/corruption_faq
- [29] Vernon, H., 1998, *Business and Society, A managerial Approach*, sixth edition, Irwin: McGraw – Hill
- [30] Westin, A. F., April 13, 1981, "Michigan's Law to Protect Whistle - Blowers", *The Wall Street Journal*